

EL RÈGIM JURIDICOLINGÜÍSTIC AL NOU ESTATUT. PRINCIPIS I ÀMBITS

Joan Ridao i Martín*

Sumari

Introducció

1. El multilingüisme en dret comparat i a la Constitució espanyola de 1978
  - 1.1. La recepció constitucional del multilingüisme a nivell comparat
  - 1.2. La recepció del multilingüisme a l'Estat espanyol
2. La regulació constitucional i estatutària del català i l'aranès
3. Més en concret, la regulació de les llengües en el nou Estatut
  - 3.1. El caràcter de llengua pròpia del català i els seus efectes
  - 3.2. La doble oficialitat i el seu règim
  - 3.3. La projecció exterior del català
4. Els drets i deures lingüístics
  - 4.1. Drets lingüístics davant les administracions públiques i les institucions estatals (art. 33 EAC)
  - 4.2. Drets lingüístics de les persones consumidores i usuàries (art. 34 EAC)
  - 4.3. Drets lingüístics en l'àmbit de l'ensenyament
5. Drets amb relació a l'aranès (art. 36 EAC)

Conclusions

Bibliografia

---

* Joan Ridao i Martín, professor de dret constitucional i ciència política. Universitat de Barcelona. Data de recepció de l'article: 1.06.2009; data d'avaluació: 17.06.2009; data d'acceptació de la versió final: 3.07.2009.

Introducció

És sabut que, a pesar del progrés experimentat a favor de les llengües distintes del castellà que implicà l'aprovació de la Constitució espanyola de 1978, la constitucionalització dels drets dels parlants en altres llengües que la castellana no arribà a les expectatives generades durant el procés de la transició política. La Constitució, doncs, no preveu explícitament cap regulació en relació amb el règim jurídic de les distintes llengües oficials en àmbits com l'Administració pública o el poder judicial, i remet (ex art. 3.2 CE) als respectius estatuts d'autonomia, una remissió que el Tribunal Constitucional (TC) ha anat interpretant com que es tracta d'una competència de les comunitats autònomes (CA) per regular «l'abast i els efectes de la cooficialitat» (entre d'altres, STC 82/1986, 83/1986, 123/1988, 74/1989, 56/1990, i 337/1994), competència que després va incorporar l'Estatut d'autonomia de Catalunya (art. 143).

A aquesta constatació de regulació constitucional escadussera, cal afegir-hi l'anàlisi comparada del tractament de la diversitat lingüística, en què destaquen alguns casos com Bèlgica, Finlàndia o Suïssa, on la no-discriminació per raó de llengua i la protecció del multilingüisme han obtingut una clara plasmació en l'ordenament constitucional.

Tanmateix, tot i la dèbil recepció constitucional del règim juridicolingüístic, en relació amb l'ensenyament de la llengua pròpia d'aquelles CA que en disposen, la Constitució preveu que aquestes podran assumir competències de foment de l'ensenyament de la llengua de la comunitat autònoma (art. 148.1.17 CE). Amb tot, l'Estat no ha desistit d'intervenir en l'àmbit lingüístic educatiu a partir d'expandir un títol competencial finalista com el de l'article 149.1.30 (regulació de les condicions d'obtenció, expedició i homologació de títols acadèmics i professionals, i fixació de les normes bàsiques per al desenvolupament del dret fonamental de l'article 27 de la Constitució).

1. El multilingüisme en dret comparat i a la Constitució espanyola de 1978

1.1. La recepció constitucional del multilingüisme a nivell comparat

De manera succinta podem dir que la normació bàsica de l'estatus de les llengües acostuma a figurar en les constitucions dels diferents estats, especialment si són multilingües, això és, amb una població que utilitza més d'una llengua.

Precisament per aquest motiu, la tendència del constitucionalisme modern ha estat la d'incorporar paulatinament un principi favorable al plurilingüisme.¹

En concret, i en termes comparats, les constitucions acostumen a distingir dos estatus lingüístics diferenciats: el d'oficialitat i el de simple protecció. El primer s'imposa als poders públics i als ciutadans i ciutadanes que s'hi relacionen; i el segon, d'eficàcia molt més limitada, comporta el respecte limitat de l'opció lingüística de les persones que s'expressen en llengües minoritàries i no oficials, de manera que comprèn normalment una gran varietat de pràctiques que van des de la més absoluta inhibició dels poders públics fins a la promoció o el foment de l'ensenyament.

També en termes comparats, les constitucions reflecteixen dos principis que són els que inspiren els diversos règims lingüístics imperants: el principi de personalitat i el principi de territorialitat, que tenen a veure amb la diferent situació sociolingüística i amb l'opció política dels governants en favor o en contra de determinada llengua. El primer d'aquests principis, el de personalitat, suposa l'establiment de drets individuals, que acompanyen la persona allà on sigui, de manera que les normes lingüístiques s'estableixen en funció de les característiques o circumstàncies individuals de la persona (la llengua materna, la llengua dels nivells educatius anteriors, la llengua de la seva elecció), de manera que totes les persones que pertanyen al mateix grup han de disposar dels mateixos drets i deures. En aquest sistema, els drets lingüístics s'uneixen a la persona i no queden afectats en cas de desplaçament d'un territori a un altre, la qual cosa facilita la mobilitat de la ciutadania dins un mateix territori però pot posar en perill l'estabilitat lingüística de les comunitats receptores, que desitgen continuar vivint com ho han fet tradicionalment, tal com ha passat a Finlàndia respecte al suec.

Per contra, el principi de territorialitat implica el reconeixement de drets col·lectius, de manera que les normes s'estableixen en funció del territori i tots els habitants d'aquest (ja sigui un estat o un ens subestatal) han de rebre el mateix tractament. Aquest darrer principi (vigent als cantons suïssos o a les regions de Bèlgica, excepte Brussel·les, a més dels estats monolingües) suposa que en un mateix estat es puguin aplicar polítiques lingüístiques distintes segons el territori afectat i que les persones desplaçades o les immigrants d'al-

---

1. Això s'ha vist en els recents processos de democratització dels països d'Europa de l'est i de Sud-amèrica. En altres casos, com a Bèlgica, s'han establert fins i tot mecanismes de protecció especial de les minories lingüístiques (denominats *timbre d'alarma*).

tres zones lingüístiques aprenguin la llengua pròpia dels habitants d'aquell territori.²

Al mateix temps, les constitucions fan sovint referència a l'ús dels idiomes davant les institucions comunes o regionals dels estats, especialment davant l'Administració, la justícia o en l'àmbit de l'educació. La legislació de desplegament acostuma a regular igualment els usos corresponents i incorpora, sovint, aspectes com el nivell de coneixement que han de reunir els funcionaris i la resta de servidors públics, a més dels drets i deures lingüístics de la ciutadania i del sistema de garantia i protecció d'aquests.

1.2. La recepció del multilingüisme a l'Estat espanyol

Pel que fa a la recepció constitucional del multilingüisme a l'Estat espanyol, l'article 3 CE reconeix la diversitat de llengües dins l'Estat i, per tant, incorpora el principi del pluralisme lingüístic entre els fonaments constitucionals, allò que el Tribunal Constitucional ha denominat el «model lingüístic constitucional». Aquest principi constitucionalitzat es relaciona estretament amb el reconeixement de la realitat plurinacional de l'article 2 CE. L'article 3 CE, a més, fa una doble manifestació: d'una banda, estableix l'oficialitat del castellà a tot l'Estat i, de l'altra, es remet als estatuts d'autonomia de les comunitats autònomes amb llengua pròpia perquè aquests puguin declarar l'oficialitat de la seva llengua en el territori respectiu. Les llengües declarades oficials en els seus estatuts corresponents són: el basc, al País Basc i Navarra; el català a Catalunya (art. 6.2 EAC), a les Illes Balears i al País Valencià —tot i que amb la denominació d'*idioma valencià*—; el gallec, a Galícia, i l'aranès, com a llengua pròpia del territori d'Aran, a Catalunya (art. 6.5 EAC). Amb tot, hi ha altres llengües no reconegudes com a oficials (el bable i el gallec a Astúries, la parla aragonesa i el català a Aragó, que resten com a patrimoni cultural que ha de ser objecte d'especial respecte i protecció (art. 3.3 CE).

2. La regulació constitucional i estatutària del català i l'aranès

Pel que fa a la regulació del català i l'aranès, la Constitució (art. 3) i l'Estatut (art. 6) n'estableixen el marc normatiu bàsic. La Llei 1/1998, de política lin-

---

2. Tanmateix, això no implica necessàriament que hi hagi un monolingüisme territorial, ja que en les demarcacions territorials es pot establir més d'una llengua oficial (com ara als cantons suïssos bilingües o trilingües).

güística (LPL), al marge d'altres lleis sectorials (com la llei del consumidor o la de funció pública), són les que acaben de formar el corpus normatiu, juntament amb el desplegament reglamentari inherent. La LPL opera en aquest sentit com una espècie de llei bàsica de l'ordenació juridicolingüística (STC 46/1991). En aquest context, la jurisprudència del Tribunal Constitucional, que ha interpretat sovint el bloc de la constitucionalitat, ha tingut un paper decisiu en molts moments en què, a pesar de les vacil·lacions, ha acabat acceptant l'existència d'un títol competencial que habilita les CA que disposen de llengua pròpia i oficial per regular l'abast i els efectes de la cooficialitat (SSTC 82/1986, 123/1988, 56/1990 i 337/1994).³

D'aquesta manera, l'article 3 CE i l'Estatut (EAC) són el fonament jurídic sobre el qual s'erigeix la noció d'*oficialitat* i la de *propietat* de la llengua: en aquest sentit, l'Estatut fa una doble distinció: el català és la llengua pròpia (art. 6.1); i el català, el castellà i l'aranès són llengües oficials (art. 6.2 i 6.5). Totes les persones tenen el dret d'utilitzar les dues llengües oficials i els ciutadans i ciutadanes de Catalunya el «dret i el deure de conèixer-les» (art. 6.2), precepte que corregeix l'asimetria lingüística de l'article 3.1 CE, que estableix exclusivament que «tots els espanyols tenen el deure de conèixer el castellà i el dret d'usar-lo, com a llengua espanyola oficial de l'Estat».

L'equiparació entre les dues llengües a Catalunya implica una equiparació entre els ciutadans parlants d'una o l'altra, situació que ja perseguia com a objectiu l'Estatut de 1979, quan en el seu article 3.3 establia que la Generalitat «garantirà l'ús normal i oficial de tots dos idiomes, adoptarà les mesures necessàries per assegurar el seu coneixement i crearà les condicions que permetin assolir la seva igualtat plena en allò que es refereix als drets i deures dels ciutadans de Catalunya». L'establiment exprés, per tant, d'un deure de coneixement del català no constitueix una novetat absoluta, ja que implícitament es preveia en l'Estatut anterior, de la mateixa manera que en l'article 1.3 LPL, que declara aquest mateix objectiu en termes molt similars. En opinió de la majoria d'estatutants, reflectida en el debat legislatiu, després de vint-i-cinc anys d'autonomia política i a la vista del nivell d'extensió del coneixement del català entre la població, la imposició del deure de coneixement del català no té cap contingut discriminatori, especialment si es té en compte que el mateix

3. Amb el temps, l'article 143 EAC (2006) acabà plasmant aquesta jurisprudència constitucional, a través de la competència exclusiva de la Generalitat de Catalunya en matèria de llengua pròpia, que inclou, en tot cas, la determinació de l'abast, els usos i els efectes jurídics de la seva oficialitat, i també de la normalització lingüística del català.

Estatut prohibeix que es pugui produir cap tipus de discriminació per l'ús de qualsevol de les llengües oficials.

En el cas de l'aranès, l'Estatut de 2006 implica un canvi substancial en relació amb el de 1979, en què aquesta llengua era una modalitat lingüística objecte d'ensenyament i d'especial respecte i protecció.

3. Més en concret, la regulació de les llengües en el nou Estatut

Les qüestions relatives a la llengua es contenen tanmateix en diverses parts de l'Estatut. Així, en el títol preliminar es proclama el català com a llengua pròpia de Catalunya i, com a conseqüència, s'estableix el seu caràcter de «llengua d'ús normal i preferent de totes les institucions públiques a Catalunya». S'afirma també el seu caràcter de llengua oficial, juntament amb el castellà, i s'estableixen mandats de promoció del català adreçats a l'Estat espanyol en relació amb les institucions europees, amb les organitzacions internacionals, amb els tractats internacionals quan incorporin clàusules de caràcter cultural o lingüístic, etc.

En el títol relatiu als principis rectors també es contenen diversos preceptes sobre el foment i la difusió del català (art. 50). En el títol dedicat a les competències es preveu la competència exclusiva per determinar l'abast, els usos i els efectes jurídics de la doble oficialitat i de la llengua pròpia en totes les matèries competencials i per la normalització lingüística del català i la parla aranesa (art. 143). També es fan referències a matèries concretes, com ara les relatives als mitjans de comunicació social o a notaries i registres. En el títol sobre les institucions s'esmenta el català en regular la versió oficial de les lleis i la publicació de les normes, disposicions i actes en el DOGC (art. 65). Finalment, en regular el poder judicial a Catalunya s'inclouen preceptes relatius a la llengua en l'Administració de justícia, així com amb relació als requisits per ocupar places de magistrats, jutges, secretaris i altre personal i ministeri fiscal (art. 102). L'aranès també es regula en el títol preliminar, en els principis rectors i en les competències de la Generalitat.

3.1. El caràcter de llengua pròpia del català i els seus efectes

Pel que fa al caràcter de *llengua pròpia* (art. 6.1 EAC), tradicionalment aquest concepte s'ha interpretat de dues maneres distintes: alguns autors han partit de la consideració que es tracta d'un concepte més aviat sociològic, sense re-

llevància jurídica; d'altres han defensat una posició més majoritària, avalada per la jurisprudència del Tribunal Constitucional (SSTC 46/1991 i 337/1994) i han posat més aviat l'accent en la transcendència jurídica del terme, sobretot com a fonament de l'oficialitat. De la seva banda, la LPL estableix que el concepte de *propietat* obliga els poders públics i les institucions de Catalunya a protegir-la, a usar-la de manera general i a promoure'n l'ús públic en general. I això té diverses conseqüències jurídiques: d'una banda, en tant que llengua pròpia, el català «és la llengua d'ús normal i preferent» de les administracions públiques i dels mitjans de comunicació públics «de» Catalunya i, de l'altra, és també la llengua «normalment emprada com a vehicular i d'aprenentatge en l'ensenyament».

En el primer cas, però, el terme *ús normal* sembla excloure l'elecció de llengua per part de l'Administració, amb independència que els ciutadans i les ciutadanes puguin elegir i ser atesos en qualsevol de les llengües oficials; en el segon cas, en canvi, el terme *llengua preferent* sembla atorgar a cada institució la capacitat de concretar la noció de preferència. Aquesta confusió ve induïda, sens dubte, perquè la LPL distingeix entre la «llengua d'ús», aplicada a totes les institucions de Catalunya, i la «preferentment emprada», reservada a l'Administració de l'Estat. Tanmateix, l'article 6.1 de l'Estatut n'eludeix tota menció, a pesar de la redacció inicial d'aquest precepte, que feia menció explícita a l'Administració de l'Estat, i que durant el tràmit parlamentari al Congrés dels Diputats va desaparèixer. Això fa que apareguin com a contradictoris els termes *llengua d'ús* i *llengua preferent*.

3.2. La doble oficialitat i el seu règim

La doble oficialitat (art. 6.2 EAC) introdueix el deure de conèixer el català i el castellà.⁴ A més, s'estableix que «els poders públics de Catalunya han d'establir les mesures necessàries per facilitar l'exercici d'aquests drets i el compliment del deure de coneixement», i que «no hi pot haver discriminació per l'ús de qualsevol de les llengües» (art. 32 EAC). Això és així, primer, perquè la jurisprudència constitucional, i concretament la STC 337/1994, ha reconegut

4. Tanmateix, el Tribunal Constitucional va rebutjar en el seu dia un anàleg deure de coneixement del gallec, en la STC 84/1986. Ara bé, la norma declarada inconstitucional, l'article 1 de la Llei de normalització lingüística del gallec, era continguda en una llei autonòmica, i no en una norma de rang estatutari. D'altra part, en l'Estatut gallec no hi apareixia cap precepte semblant a l'article 3.3 de l'Estatut de 1979, de manera que servís de base per donar cobertura a la llei, a manca d'un reconeixement explícit del deure esmentat.

que, per exemple, és indubtable «el deure de conèixer la llengua catalana com a àrea o matèria obligatòria d'ensenyament en els plans d'estudi»; i segon, perquè el mateix Tribunal Constitucional ha entès que el contingut del deure de coneixement és equivalent a una presumpció de coneixement (STC 82/1986), desvirtuable mitjançant prova en contrari, fins i tot si s'alleguen drets fonamentals (STC 74/1987). La impossibilitat d'allegar el seu desconeixement davant notificacions públiques (amb l'excepció dels drets fonamentals) no deriva tant del «deure de coneixement» com del caràcter de llengua oficial, mitjançant el qual el català en gaudiria des del moment en què fou reconegut com a llengua oficial. Així es va entendre en la LPL (art. 9.1 i 10.1), de la qual es despenia que una inicial notificació d'un acte administratiu produït per l'Administració de la Generalitat en català no podia ser invalidada per raó de l'ús d'aquesta llengua, sense perjudici del dret de l'interessat a sol·licitar que en les posteriors modificacions s'utilitzés el castellà.

En cap cas no es tracta d'un deure de “saber” que es concreta en una potestat administrativa, la d'imposar amb caràcter general l'aprenentatge obligatori de la llengua objecte del deure, tot i que, com hem dit, aquesta potestat sí que està recollida en l'àmbit educatiu i ha estat sancionada pel Tribunal Constitucional.

Es tracta, a més, d'una presumpció jurídica *iuris tantum* amb els mateixos efectes que el deure de conèixer el castellà de l'article 3.1 CE. Quan el desconeixement pugui comportar la lesió d'un dret (dret a la defensa, a la intimitat o a la tutela judicial efectiva) o d'un interès legítim protegit, aquest deure cedeix. En tot cas, els ciutadans i les ciutadanes tenen garantit el dret d'opció lingüística (art. 33 EAC). En puritat, doncs, no es tracta d'un veritable deure jurídic, atès que no estableix cap sanció per preservar-lo. De manera que cal definir-lo negativament: no se'n pot al·legar vàlidament el desconeixement. Es tracta, doncs, d'un imperatiu ètic, que es tradueix em un deure social adreçat més aviat als poders públics, d'acord amb el qual aquests han de posar els mitjans perquè la ciutadania conegui les llengües oficials.

3.3. La projecció exterior del català

L'article 6.3 EAC estableix que la Generalitat i l'Estat han d'emprendre les accions necessàries per al «reconeixement de l'oficialitat de la llengua catalana a la Unió Europea». Aquest precepte té per finalitat que els ciutadans i les ciutadanes de Catalunya puguin relacionar-se en aquesta llengua amb les institucions comunitàries, i pugui ser utilitzada com a llengua de treball i inclosa en

els programes lingüístics de la Unió Europea. En aquest sentit, diferents iniciatives del Govern de l'Estat i acords de la Mesa del Parlament Europeu han comportat alguns avenços, tot i que modestos. De la mateixa manera, aquest mateix precepte preveu que la Generalitat i l'Estat despleguin les accions oportunes per assegurar «la presència i la utilització en els organismes internacionals i en els tractats internacionals de contingut cultural o lingüístic». Finalment, l'article 6.4 disposa que la Generalitat ha de promoure la comunicació i cooperació amb les altres comunitats i territoris que comparteixen patrimoni lingüístic amb Catalunya. A aquests efectes, es preveu que tant la Generalitat com l'Estat puguin subscriure acords per a la promoció i difusió exterior de la llengua catalana.

En aquest sentit, la Llei 12/2009, de 10 de juliol, d'educació⁵ preveu que el Govern hagi de «promoure i donar suport a centres educatius a l'exterior en el marc més ampli de la projecció internacional de la cultura i la llengua catalanes i ha de contribuir a sostenir-los, especialment en els territoris amb vincles històrics, lingüístics i culturals amb Catalunya» (art. 18.3).

4. Els drets i deures lingüístics

Pel que fa a l'ús del català i del castellà en diversos àmbits, el capítol III, relatiu als drets i deures lingüístics, preveu:

4.1. Drets lingüístics davant les administracions públiques i les institucions estatals (art. 33 EAC)

En aquest àmbit, la ciutadania té el dret d'opció lingüística, això és, en les relacions amb les institucions, organitzacions i administracions públiques, sense distingir entre les institucions de Catalunya o de l'Administració de l'Estat a Catalunya, tothom té dret a Catalunya de ser atès oralment i per escrit en la llengua oficial escollida. Aquest dret es concreta tant en el seu vessant actiu (la llengua en què la ciutadania pot adreçar-se a aquests òrgans), com passiu (el dret a ser atès en la llengua oficial escollida), sense que puguin produir-se perjudicis o càrregues derivades de l'exercici d'aquest dret; i a més, obliga a totes les institucions, organitzacions i administracions públiques, inclosa l'Administració electoral a Catalunya, així com les entitats privades que en depenen, i, en general, quan exerceixen funcions públiques.

---

5. Aprovada pel Parlament de Catalunya l'1 de juliol de 2009.

Aquesta disposició parteix del fet que l'obligació d'adaptar-se a la doble oficialitat lingüística abraça a tots els poders públics «independentment del caràcter estatal (en sentit estricte), autonòmic o local dels distints poders públics» (STC 82/1996), o com més endavant va dir l'alt tribunal més clarament, partint de la base que «la cooficialitat (de les altres llengües) ho és respecte a tota la resta de poders públics radicats en el territori autonòmic, sense exclusió dels òrgans dependents de l'Administració central i d'altres institucions estatals en sentit estricte». Cal tenir en compte, a més, que el precepte estatutari no entra en cap cas en l'ordenació o regulació interna dels òrgans estatals, ni disposa mitjans o arbitra procediments a aquests efectes, ni es refereix a la llengua interna dels òrgans esmentats. Això és així perquè la STC 87/1997 afirmà que «en els àmbits de competència estatal, la competència autonòmica no pot imposar l'ús de la llengua». Tanmateix, cal advertir que en la mateixa sentència s'admet que en cas de concurrència competencial en matèria lingüística, la CA és competent per «establir les conseqüències genèriques que deriven del caràcter oficial d'una llengua que han de ser respectades com un prius pels ens competents». La STC 123/1988 precisà que cal entendre per conseqüències genèriques, per exemple, el dret del ciutadà o ciutadana a adreçar-se a les administracions públiques en qualsevol de les llengües oficials de la comunitat.

A més, tampoc no impedeix o obstaculitza el precepte la deguda proporcionalitat (STC 82/1996) i progressivitat en l'aplicació de les mesures necessàries per satisfer l'objectiu dispost en la norma, i la raonabilitat en el seu desenvolupament, que podria ser valorada en el seu moment, de manera que la previsió estatutària, per si mateixa, no suposa la lesió de cap dret ni la disminució de la competència estatal, tenint en compte que no pot desconèixer els efectes de la declaració de cooficialitat.

En aquest sentit, l'article 9.1 LPL, referit a les institucions de Catalunya, precisa aquests conceptes i estableix que la Generalitat, les administracions locals i les altres corporacions públiques, i també les institucions i les empreses que en depenen, «hauran d'emprar el català en les seves actuacions internes, en les relacions entre ells i en les comunicacions i les notificacions adreçades als ciutadans i ciutadanes, sense perjudici del seu dret a rebre-les en castellà si així ho sol·liciten». A més, l'article 10 estableix que en els procediments administratius tramitats per aquestes institucions s'ha d'emprar el català, sense perjudici, igualment, del dret dels ciutadans i ciutadanes a presentar documents, fer manifestacions i, si ho sol·liciten, a rebre les notificacions en castellà. Pel que fa a

L'Administració de l'Estat, la previsió estatutària topa amb la legislació estatal. De l'article 36 de la Llei 30/1992 (també en la redacció de la Llei 4/1999), de règim jurídic de les administracions públiques i del procediment administratiu comú, es desprèn que la llengua dels procediments administratius tramitats per l'Administració de l'Estat a Catalunya serà el castellà, tot i que preveu que les persones interessades que s'hi adrecin en català ho puguin fer.

L'Estatut, de manera semblant a l'article 13 LPL, preveu que en les relacions amb l'Administració de justícia i el ministeri fiscal tothom té el dret d'utilitzar la llengua oficial que elegeixi en totes les actuacions judicials, sense que puguin patir indefensió ni dilacions indegudes per causa de la llengua emprada, ni se'ls pugui exigir cap mena de traducció. També estableix que els jutges i magistrats, els fiscals i el personal al servei de l'Administració de justícia, així com els notaris i els registradors de la propietat i mercantils, han d'acreditar, per prestar els seus serveis a Catalunya, que tenen un nivell de coneixement adequat de les llengües oficials que els faci aptes per desenvolupar les funcions pròpies del seu càrrec o del seu lloc de treball. La legislació estatal (art. 231 LOPJ) preveu, però, que en totes les actuacions judicials, els jutges, els magistrats, els fiscals, els secretaris i altres funcionaris empraran el castellà, tot i que poden usar la llengua pròpia de la comunitat autònoma si cap de les parts no s'hi oposa al·legant-ne desconeixement que pugui produir indefensió.

D'altra banda, totes les persones tenen el dret de demanar i rebre els documents públics emesos a Catalunya en la llengua oficial que elegeixin i els poders públics tenen el deure d'expedir-los en la llengua sol·licitada. Aquest dret i deure s'estén als documents d'identificació personal així com als documents expedits pels registres públics, sense perjudici, en aquests casos, del seu possible contingut en altres llengües. En canvi, l'article 50.5 estableix com a principi rector que la Generalitat, l'Administració local i les altres corporacions públiques de Catalunya, les institucions i les empreses que en depenen i els concessionaris de llurs serveis han d'emprar el català en les seves actuacions internes i en la relació entre si. També han d'emprar-lo en les comunicacions i les notificacions adreçades a les persones físiques i jurídiques residents a Catalunya, sense perjudici del dret dels ciutadans i ciutadanes a rebre-les en castellà si ho demanen.

De manera anàloga al que preveu l'article 11 LPL per al personal al servei de les institucions públiques catalanes, i d'acord amb la jurisprudència del Tribunal Constitucional (STC 46/1991), l'Estatut preceptua que l'Administració

de l'Estat situada a Catalunya garanteix que el personal al seu servei té un nivell de coneixement adequat de les dues llengües oficials, que el fa apte per desenvolupar les funcions pròpies del seu lloc de treball. Fins ara, aquesta previsió no s'aplicava al personal al servei de l'Administració de l'Estat a Catalunya, en què el català constituïa un mèrit i no un requisit per accedir a la plaça, a pesar que l'article 56.2 de la Llei 7/2007, de 12 d'abril, de l'Estatut bàsic de l'empleat públic, considerat bàsic per a totes les administracions públiques, preceptua quelcom similar al que preveu l'Estatut.

Finalment, l'article 33 EAC estableix que els ciutadans i les ciutadanes de Catalunya tenen el dret de relacionar-se per escrit en llengua catalana amb els òrgans constitucionals i amb els òrgans jurisdiccionals d'àmbit estatal. Aquestes institucions, doncs, hauran d'atendre i de tramitar els escrits presentats en llengua catalana sense que es pugui exigir a la persona interessada traducció al castellà.

4.2. Drets lingüístics de les persones consumidores i usuàries (art. 34 EAC)

L'Estatut preceptua que totes les persones tenen dret de ser ateses oralment i per escrit en la llengua oficial que elegeixin en la seva condició d'usuàries o consumidores de béns, productes i serveis. Les entitats, empreses i establiments oberts al públic queden subjectes al deure de disponibilitat lingüística en els termes establerts per la llei.

En canvi, la pressió de determinats sectors econòmics va fer que les normes d'ús lingüístic en matèria d'etiquetatge (previstes a l'article 34 LPL) figuressin al text estatutari en forma de principi rector. D'aquesta manera, els poders públics han de promoure que les dades que figurin en l'etiquetatge i en les instruccions d'ús dels productes distribuïts a Catalunya constin també en català.

En aquest cas, el títol habilitant és la defensa dels drets de les persones consumidores i usuàries, que justifica limitacions a la llibertat d'empresa (art. 38 CE) i l'interès que justifica aquesta intervenció és el d'assegurar una atenció respectuosa al personal consumidor i usuari en l'exercici d'un dret legítim, com és el d'utilitzar qualsevol de les llengües oficials. La intervenció pública restrictiva d'uns drets per preservar-ne d'altres ha de ser en qualsevol cas proporcional i raonable per no ser considerada lesiva, quan, a més, estan en joc drets fonamentals. A més, la previsió genèrica del deure de disponibilitat lin-

güística es remet al seu desplegament legal per establir els termes concrets del seu compliment, de manera que serà en aquest moment quan es podrà valorar si es regula dins l'adequada proporcionalitat i raonabilitat.

Cal tenir en compte, a més, que l'article 32 LPL conté ja una norma similar, i que no fou impugnada: «Les empreses, els establiments dedicats a la venda dels seus productes, a la prestació de serveis que desenvolupin la seva activitat a Catalunya han d'estar en condicions de poder atendre les persones usuàries i consumidores quan s'expressin en qualsevol de les llengües oficials a Catalunya».

4.3. Drets lingüístics en l'àmbit de l'ensenyament

L'Estatut acull en matèria d'ensenyament el model dissenyat prèviament per la LNL (1983) i el seu desplegament reglamentari posterior (decrets 362/1983, 576/1983, 18/1986), en què s'afirmava que els centres educatius havien de tenir el català com a vehicle d'expressió normal en la seva activitat docent, tot i que l'ensenyament del castellà tingués una presència adequada en els plans d'estudi, després de més de dos segles de persecució política i d'imposició del castellà i el francès.⁶

Com s'ha dit en un altre expositiu, competencialment (art. 149.1.30) l'Estat es reserva en matèria educativa la competència per fixar les «condicions d'obtenció, expedició i homologació de títols acadèmics i professionals» i «les normes bàsiques per al desplegament de l'article 27 de la Constitució». Aquestes normes s'han entès legislativament com la fixació dels objectius generals de coneixement de les llengües oficials i dels corresponents ensenyaments mínims curriculars, en relació amb l'ensenyament de les llengües per assegurar el coneixement de les dues llengües oficials al final de l'etapa educativa obligatòria. A més, l'Estatut (art. 131.3.c) preveu un sistema de distribució competencial prou detallat sobre els itineraris curriculars i l'afectació dels serveis públics educatius públics i privats (art. 131.3.b).

El caràcter principal o de mínim comú normatiu de les bases estatals ha quedat refermat pel que disposa l'article 111 EAC, que a més prescriu el rang legal tant de la normativa bàsica de l'Estat com de la normativa de concreció i desplegament autonòmic. A més, no resulta d'aplicació l'article 149.1.1 CE, en

---

6. La Reial Cèdula de Carles III imposà el castellà seguint l'exemple de les autoritats gal·les en temps de Lluís XIV (1672). Posteriorment, la castellanització fou imposada amb la Llei Moyano, d'instrucció pública (1857).

tant que l'article 149.1.30 CE és més específic d'acord amb la jurisprudència constitucional (STC 337/1994). Precisament, l'estatut tingué en compte, entre altres antecedents, la reiteració per part de l'Estat de fixar aquests ensenyaments mínims a través d'un ampli espectre de normes reglamentàries. Sense anar més lluny, el Reial decret 1513/2006, de 7 de desembre, que desplega els ensenyaments comuns de l'educació primària, i el Reial decret 1631/2006, de 29 de desembre, en l'àmbit de l'educació secundària obligatòria (ESO).

El Reial decret 1513/2006, en el seu annex III, partint de la disponibilitat del 10% addicional del currículum per les comunitats amb dues llengües oficials, disposa que els continguts referits a les estructures lingüístiques compartides per diverses llengües en un mateix cicle es podran impartir de manera conjunta. En aquest cas, si la llengua d'aquestes estructures comunes fos diferent del castellà, caldria garantir que l'alumne rep l'ensenyament de llengua i literatura castellana o en llengua castellana en un nombre d'hores no inferior al que correspon a l'àrea. El Govern de la Generalitat, en entendre que aquest decret reduïa el marge de què disposaven les comunitats autònomes amb doble oficialitat lingüística per configurar el currículum de les matèries lingüístiques, amb l'obligació d'augmentar les hores de castellà, va interposar un conflicte positiu de competències davant el Tribunal Constitucional.

En aquest sentit, l'Estatut prescriu amb caràcter general que tothom té dret a rebre l'ensenyament en català. Convé recordar que el Tribunal Constitucional ha remarcat, a més, que el dret a l'educació no inclou el dret a ser instruït en una llengua de preferència de pares, tutors o alumnes a elegir la llengua de l'ensenyament (STC 195/1989). Això no obstant, és preceptiu l'ensenyament de les llengües oficials per tal que, en finalitzar el sistema educatiu obligatori, els alumnes acreditin una plena competència lingüística en les dues llengües (STC 87/1983). A més, la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries (1992), aprovada pel Consell d'Europa i ratificada per Espanya (2001), estableix en el seu article 8 el compromís de les parts signants a garantir l'educació "en" les llengües regionals en diversos nivells educatius, d'acord amb la situació de cadascuna de les llengües i sense perjudici de l'ensenyament de la llengua oficial de l'Estat.

La jurisprudència constitucional ha deslligat doncs el dret fonamental a l'educació (art. 27 CE) de la llengua vehicular de l'ensenyament. Més enllà, l'alt tribunal en una ocasió (STC 337/1994) ha afirmat la constitucionalitat del model de conjunció lingüística present a l'escola catalana, sobre la base del doble propòsit de normalització lingüística, (STC 337/1994) d'una banda, i de

l'altra la integració i cohesió social (STC 337/1994), amb la sola limitació que el fet que el català hagués esdevingut el centre de gravetat del model educatiu no havia de comportar «l'exclusió del castellà com a llengua docent», a més de tenir una especial consideració cap a les persones que s'acaben d'incorporar al sistema educatiu i cap a aquells que han cursat estudis en una altra comunitat autònoma on només el castellà és matèria obligatòria, tot apel·lant als poders autonòmics a ser flexibles en aquests casos. En la pràctica, aquest mandat es compleix, per exemple, en la mesura que no només no s'impedeix la utilització del castellà, perquè el català és la llengua "normalment utilitzada" però no exclusivament emprada.

La regulació estatutària disposa que el català s'ha d'utilitzar normalment com a llengua vehicular i d'aprenentatge en l'ensenyament (que en cap cas no forma part de la competència estatal derivada de l'art. 149.1.30 CE, que reserva a l'Estat una competència per establir només les normes bàsiques per al desenvolupament del dret fonamental a l'educació de l'article 27 CE, d'acord amb la STC 337/1994) i que l'alumnat té dret a rebre l'ensenyament en català en l'ensenyament no universitari, i el dret i el deure de conèixer amb suficiència, de manera oral i escrita, el català i el castellà en finalitzar l'ensenyament obligatori, qualsevol que sigui la seva llengua habitual en incorporar-se a l'ensenyament.

A aquests efectes, l'article 35 EAC prescriu igualment que l'ensenyament del català i el castellà ha de tenir una presència adequada en els plans d'estudi i que l'alumnat té dret a no ser separat en centres ni en grups de classe diferents per raó de la seva llengua habitual. En tot cas, es preveu que l'alumnat que s'incorpori tardanament al sistema escolar gaudeixi del dret a rebre un suport lingüístic especial si la manca de comprensió li dificulta seguir normalment l'ensenyament.

Així les coses, es pot dir que l'Estatut consagra els dos pilars bàsics del sistema lingüístic català en aquest sector, adoptat legalment des de 1983, adaptació a la Constitució que fou objecte d'enjudiciament en la STC 337/1994,⁷

---

7. «[...] no pot posar-se en dubte la legitimitat constitucional d'un ensenyament en què el vehicle de comunicació sigui la llengua pròpia de la comunitat autònoma i llengua cooficial en el seu territori, juntament amb el castellà, atès que aquesta conseqüència es deriva de l'article 3 CE i d'allò que disposa el respectiu Estatut d'autonomia. Doctrina que, tot i que establerta per a un model de bilingüisme en l'ensenyament basat en l'elecció de la llengua cooficial en què ha de ser rebuda —com és el cas del País Basc—, és igualment aplicable a un model basat en la conjunció de totes dues llengües cooficials, com és el que inspira la Llei 7/1983, del Parlament de Catalunya.»

que confirmà la seva validesa: primer, el model de conjunció lingüística (davant el model de segregació lingüística vigent, per exemple, al País Basc); i segon, la garantia que al final de l'etapa obligatòria tot l'alumnat pugui utilitzar normalment i correctament les dues llengües. Per això el professorat ha de conèixer les dues llengües oficials i ha d'estar en condicions de fer-ne ús en la tasca docent i no té dret a elegir entre totes dues (STC 195/1989). Finalment, a l'ensenyament universitari, el professorat i l'alumnat tenen dret a expressar-se en la llengua oficial que escullin, tot i que, com preceptua la LPL (art. 24.3), han de conèixer suficientment les dues llengües, d'acord amb les exigències de la seva tasca docent.

La Llei 12/2009, d'educació (LEC) referma a l'article 11.1 la condició del català com a llengua vehicular de l'ensenyament («El català, com a llengua pròpia de Catalunya, és la llengua normalment emprada com a llengua vehicular i d'aprenentatge del sistema educatiu») i protegeix jurídicament el mètode pedagògic de la immersió lingüística, en establir que el Govern de la Generalitat, per tal que el català mantingui la funció de llengua de referència i de factor de cohesió social, «ha d'implantar estratègies educatives d'immersió lingüística que n'assegurin l'ús intensiu com a llengua vehicular d'ensenyament i d'aprenentatge» (art. 15). Així mateix, el text del projecte introdueix una interdicció absoluta en relació amb la segregació lingüística: «Els alumnes no poden ésser separats en centres ni en grups classe diferents per raó de llengua habitual» (art. 11.3).

La LEC referma la competència exclusiva en la determinació del currículum i del marc horari de les llengües, d'acord amb l'article 53 EAC, que comprèn «els objectius, els continguts, els criteris d'avaluació i la regulació del marc horari» (art. 9.2). Tanmateix, mentre el Govern no dicti les disposicions reglamentàries corresponents al desplegament de la llei, són aplicables els preceptes del Decret 142/2007, de 26 de juny, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments de l'educació primària, i del Decret 143/2007, de 26 de juny, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments de l'educació secundària (DT 6a), deixant sense efecte les disposicions reglamentàries del Govern de l'Estat, que, com s'ha dit, van ser objecte d'interposició de conflicte positiu de competències per part del Govern de la Generalitat.

Finalment, els centres públics i els centres privats sostinguts amb fons públics han d'elaborar, com a part del seu projecte educatiu, un projecte lingüístic que emmarqui el tractament de les llengües al centre. Aquest projecte ha d'incloure els aspectes relatius a l'ensenyament i a l'ús de les llengües en el centre,

entre els quals s'hi ha d'incloure el tractament del català com a llengua vehicular i d'aprenentatge (art. 14.2.a).

5. Drets amb relació a l'aranès (art. 36 EAC)

Coherentment amb el fet que la declaració d'oficialitat lingüística té un abast territorial, fet que suposa que queden afectades totes les administracions i institucions amb presència en el territori per al qual s'ha determinat l'oficialitat —opinió, com s'ha dit, a més, sostinguda repetidament per Tribunal Constitucional (SSTC 82/1986, 84/1986, 56/1990, entre d'altres)—, l'Estatut estableix que a la Val d'Aran tothom té el dret de conèixer i d'emprar l'aranès i de ser atès oralment i per escrit en aquesta llengua en les seves relacions amb les administracions públiques i amb les entitats públiques i privades que en depenen. Els ciutadans i les ciutadanes de la Val d'Aran tenen dret, doncs, d'emprar l'aranès en totes les seves relacions amb la Generalitat. Es preveu que la llei acabi determinant altres drets i deures lingüístics amb relació a l'aranès.

Derivat del caràcter oficial de l'aranès a tot el territori de Catalunya (art. 6.5 EAC), novetat en relació amb l'Estatut de 1979, que en el seu article 3 establia només que aquesta llengua occitana seria «objecte d'ensenyament i d'especial respecte i protecció», a la Vall d'Aran tothom té el dret de conèixer i d'emprar l'aranès i de ser atès oralment i per escrit en aquesta llengua en les seves relacions amb les administracions públiques i amb les entitats públiques i privades que en depenen. Però sobretot, que els ciutadans i les ciutadanes aranesos tenen dret d'emprar l'aranès en totes les seves relacions amb la Generalitat. La llei determinarà els altres drets i deures lingüístics en relació amb l'aranès. En aquest sentit, serà necessària una modificació de la LPL.

L'Estatut conté també referències al foment i difusió del català en el capítol V del títol I. Així, l'article 50 estableix per exemple que els poders públics de Catalunya han de protegir el català i l'aranès en tots els àmbits i sectors i n'han de fomentar l'ús, la difusió i coneixement. El Govern, les universitats i les institucions d'ensenyament superior, en l'àmbit de les competències respectives, han d'adoptar les mesures pertinents per garantir l'ús del català en tots els àmbits de les activitats docents, no docents i de recerca.

Conclusions

En poques línies es pot recapitular el que hem dit fins ara. De l'examen dels epígrafs anteriors es pot col·legir que la Constitució no preveu explícitament

cap regulació relativa al règim jurídic de les distintes llengües oficials i remet al respectius estatuts d'autonomia de les CA que disposen de més d'una llengua oficial en el seu territori. Aquesta remissió, com ha reconegut el Tribunal Constitucional, constitueix l'atribució d'un títol habilitant perquè en aquests casos les CA regulin l'abast i els efectes de la cooficialitat. Emparant-se en aquest fet, el que aquí resulta rellevant és que l'Estatut distingeix en primer lloc entre el concepte de *llengua pròpia* i el d'*oficialitat*. D'una banda, del concepte de *propietat* se'n deriva que el català sigui la «llengua d'ús normal i preferent» (tot i ser termes contradictoris) de les administracions i dels mitjans públics de Catalunya, a més que és el fonament de la utilització del català com a llengua vehicular i d'aprenentatge a l'ensenyament. De l'altra, el concepte d'*oficialitat* introdueix el deure de conèixer el català i corregeix l'asimetria lingüística entre el castellà i el català en termes similars als previstos a la Constitució. Aquesta equiparació entre els parlants d'una o altra llengua constitueix, entenem, una novetat relativa, perquè estava implícita en l'Estatut de 1979 i en la LPL de 1998, i en cap cas es tracta d'un deure de saber general, un veritable deure jurídic, amb l'excepció d'acord amb la jurisprudència constitucional de l'àmbit de l'ensenyament, atès que no porta aparellat cap tipus de sanció, sinó que es tracta més aviat d'un deure imperfecte que comporta que no se'n pot al·legar vàlidament el desconeixement. Es tracta doncs d'un principi rector que ha d'orientar l'actuació dels poders públics perquè aquests posin els mitjans necessaris perquè ambdues llengües oficials siguin conegudes.

Pel que fa a l'ús del català i del castellà en diversos àmbits sectorials, cal destacar que l'Estatut, sobre la base del principi de doble oficialitat, consagra el dret d'opció lingüística davant les administracions públiques, això és, el dret de ser atès oralment i per escrit en la llengua oficial escollida, i que això vincula no només les institucions de Catalunya sinó també l'Administració de l'Estat a Catalunya, contràriament al que estableix la legislació estatal amb caràcter general. A més, l'Estatut també estableix el dret a relacionar-se amb l'Administració de justícia i el ministeri fiscal en la llengua oficial de la seva elecció, tot i que la legislació orgànica estatal preveu la utilització preceptiva del castellà i que només faculta la utilització d'altres llengües oficials si cap de les parts no al·lega indefensió. En coherència amb aquest plantejament, l'Estatut preceptua que l'Administració de l'Estat a Catalunya ha de garantir que el personal al seu servei tingui un coneixement adequat de les dues llengües oficials, una exigència que al nostre entendre es configura com un requisit habilitant que topa amb la legislació bàsica en matèria d'empleats públics, en què el coneixement del català constitueix simplement un mèrit. Implícitament,

doncs, l'Estatut conté un mandat al legislador ordinari i orgànic estatal a adequar la seva normativa, i ho fa des d'una norma de rang estatutari, que no només és la norma institucional bàsica de Catalunya sinó que és part integrant del bloc de la constitucionalitat.

Un altre àmbit rellevant és l'educatiu. Així, l'Estatut i la LEC acullen el model dissenyat per la legislació i la normativa catalana des de 1983, de manera que els centres educatius han de tenir el català com a vehicle d'expressió normal, tot i que l'ensenyament del castellà ha de tenir una presència adequada en els plans d'estudi. Ni la competència exclusiva de l'Estat per regular les condicions d'obtenció dels títols acadèmics, ni la capacitat d'aquest de dictar les normes bàsiques que desenvolupen el dret fonamental a l'educació tenen a veure amb quina sigui la llengua vehicular de l'ensenyament, com de fet ha reconegut l'alt tribunal. El català, en tant que llengua vehicular, es configura estatutàriament com la base del model escolar català de conjunció lingüística, amb el doble objectiu de normalització lingüística i d'integració social, sempre que no s'expulsi com a llengua docent del sistema el castellà. Juntament amb la plasmació estatutària de la llengua vehicular, la fixació legal (LEC) de la immersió lingüística com a mètode pedagògic en el cicle educatiu de primària i de la capacitat de la Generalitat per determinar el currículum i el marc horari de les llengües sobre la base de la competència compartida en aquesta matèria, tenen per objectiu garantir que al final de l'etapa obligatòria tot l'alumnat pugui utilitzar correctament almenys les dues llengües oficials.

Bibliografia

- ALBERTÍ, E. «Elements distintius de l'autonomia de Catalunya». A: ALBERTÍ, E. (coord.). *Manual de Dret Públic de Catalunya*. Generalitat de Catalunya; IEA; Marcial Pons, 2002.
- BARCELÓ, M. «Els drets i els deures dels ciutadans de Catalunya» A: BARCELÓ, M.; VINTRÓ, J. *Dret Públic de Catalunya*. CEDECS, 2001.
- , «Drets i deures dels ciutadans de Catalunya». A: *Vint-i-cinc anys d'Estatut d'autonomia de Catalunya: balanç i perspectives*. Institut d'Estudis Autònoms, 2005.
- CONSELL CONSULTIU DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA. *Dictamen* núm. 269, d'1 de setembre de 2005.
- FREIXES, T. «Drets fonamentals dels catalans (EAC 8)». *Comentaris sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya*. Vol. I. Institut d'Estudis Autònoms, 1988.
- INSTITUT D'ESTUDIS AUTONÒMICS. «Altres mesures per al reconeixement de

la singularitat de Catalunya». A: *Informe sobre la reforma de l'Estatut*. Institut d'Estudis Autònòmics, 2003.

—, «Drets dels ciutadans». A: *Informe sobre la reforma de l'Estatut*. Institut d'Estudis Autònòmics, 2003.

MILIAN, A. «Ordenament lingüístic (EAC 3.)». A: *Comentaris sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya*. Vol. I. Institut d'Estudis Autònòmics, 1988.

—, «L'ordenació lingüística: estudi jurídic de vint-i-cinc anys de normalització del català a partir de l'article 3 de l'Estatut d'autonomia de Catalunya. Virtuts i defectes d'aquest precepte». A: *Vint-i-cinc anys d'Estatut d'autonomia de Catalunya: balanç i perspectives*. Institut d'Estudis Autònòmics, 2005.

—, *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònòmics, 1992.

PARLAMENT DE CATALUNYA.

«Al·legacions al Recurs d'inconstitucionalitat interposat per més de cinquanta diputats del Grup Parlamentari Popular del Congrés dels Diputats contra determinats articles de la Llei orgànica 6/2006, de reforma de l'Estatut d'autonomia de Catalunya». *Bulletí Oficial del Parlament de Catalunya*, núm. 386, VII legislatura, 2006.

PONS, E. «Estatuto jurídico de las lenguas en Cataluña». A: PÉRES, J. M. (coord.). *Estudios sobre el estatuto jurídico de las lenguas en España*. Atelier, 2006.

—, «La llengua de l'ensenyament a les comunitats autònomes amb llengua pròpia». *Revista d'Estudis Autònòmics i Federals*, núm. 8, abril de 2009.

SOLOZÁBAL, J. J. «Presente y futuro del Estado autonómico (I). Igualdad y hechos diferenciales en el Estado autonómico». A: *El futuro del Estado autonómico*. Aranzadi, 2001.

TAJADURA, J. «La propuesta de Estatuto de Cataluña. Propuestas y límites». A: *La reforma de los Estatutos de Autonomía*. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2005.

VERNET, J. «Els elements definidors de l'autonomia de Catalunya». A: BARCELÓ, M.; VINTRÓ, J. *Dret Públic de Catalunya*. CEDECS, 2001.

—, *Dret lingüístic*. Cossetània edicions, 2003.

—, «Elements diferenciales i identitat nacional». A: *Vint-i-cinc anys d'Estatut d'autonomia de Catalunya: balanç i perspectives*. Institut d'Estudis Autònòmics, 2005.